

Конкордати: інструмент діалогу і співпраці

ОЛЕКСІЙ БРАСЛАВЕЦЬ

31 БЕРЕЗНЯ 2021

Взаємна автономність і незалежність Церкви і держави аж ніяк не означає, що вони не мають співпрацювати. Та на яких засадах ґрунтується така співпраця?

Фото: Dogancan Ozturan

Початки: Церква — це сфера публічного чи приватного?

Уже з IV століття Церкву трактували як особливий, самостійний і автономний публічно-правовий суб'єкт, до сфери впливу якого належать духовні справи. Традиція ця сягає часів Міланського едикту, який визнав засади віротерпимості на території Римської імперії, «аби не принизити нічиєї гідності чи будь-якої релігії».

Визнаючи за християнами право вільного й публічного віросповідання та культу, держава визнавала й публічно-правовий статус Церкви. На цьому ґрунті в середньовіччі виникла традиція двосторонніх угод між державою і Церквою — конкордатів (від латинського *concordia* — узгодженість). Основою інституту конкордатів можна вважати принципи з «Етимологій» Ісидора Севільського, які Граціан близько 1150 року закріпив у першій версії «Корпусу канонічного права». Ідеться про підхід до поділу права, який у європейській традиції протримався щонайменше до Великої французької революції: за Ісидором і Граціаном, питання релігійного життя належать не до сфери приватних інтересів, а до сфери публічного права і права народів (в аспекті гарантування захисту й свободи релігії). На цій тезі базувався перший класичний приклад договірної врегулювання відносин між Церквою і цивільною владою — Вормський конкордат 1122 року, яким завершилася «суперечка про інвеституру», тобто про компетенцію призначення на церковні посади в межах Священної Римської імперії.

Вормський конкордат виразно розмежував сфери компетенції Церкви і держави: скажімо, замість адміністративного акту призначення єпископів він закріплював стародавню церковну процедуру обрання ієрархів. Задля особливого акценту на суверенності кожної зі сторін конкордат оформили не як один документ, а як два акти, у яких окремі сторони брали на себе відповідні зобов'язання й визнавали права другої сторони.

На варті незалежності й суверенітету Церкви

Договірні відносини між Католицькою Церквою і державами пошвавились у XVIII–XIX століттях унаслідок змін у суспільній філософії. Першим радикальним правовим кроком до перегляду парадигми Ісидора-Граціана стала Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року, яка проголосила свободу слова і релігії, а в статті 10 закріпила принцип, що ніхто не має зазнавати утисків за свої переконання, навіть релігійні, за умови, що їх прояв не порушує громадського порядку. А в середині XIX століття Святий Престол опинився перед важливою проблемою: у процесі становлення італійської політичної нації було захоплено Папську область і проголошено Рим столицею Італії. Це призвело до зміни самого ставлення

світської італійської держави до Церкви.

Ідеться не просто про політичний конфлікт. «Римське питання» поставило Католицьку Церкву перед загрозою реальної втрати суверенітету. Воно стало ще одним етапом розбудови нової парадигми державно-церковних відносин, що зрештою завершилася 1905 року ухваленням французького закону про розділення держави і Церкви. Релігію почали розглядати як приватну справу особи, розуміючи Церкву, відповідно, як приватно-правову інституцію, щось на кшталт профспілки, громадської організації чи клубу за інтересами. Утім, не всі відмовилися від ідеї про важливість релігії для суспільства; у країнах, де віру сприймали не тільки як приватну справу окремих громадян, а і як потребу загальнонаціональної ваги, Церква зберегла статус публічно-правової інституції — іншими словами, стояла на одному рівні з урядом, парламентом і судами.

XX століття — час конкордатів

Отже, XX століття змусило замислитися: яка ж природа державно-церковних відносин — публічно-правова чи приватно-правова? Суперечливість відповідей на це запитання очевидна не лише у французькому законі 1905 року. Погляньмо, наприклад, на процес позбавлення Церкви публічно-правового статусу в Італії.

Уперше до спроб змінити статус Католицької Церкви в межах об'єднаної Італійської держави вдалися 1871 року, ухваливши «Закон про гарантії прерогатив Верховного Понтифіка та Святого Престолу і про відносини Церкви з Державою». Цей акт із довгою та вельми двозначною назвою по суті визначав статус Святого Престолу як колоніального протекторату, який узяла під опіку Італія. Папа, а в його особі й Святий Престол, фактично виявлявся заручником державних інституцій. Тому не дивно, що наступного ж дня Пій IX висловив повну незгоду з цим законом, відмовився отримувати щорічну ренту (хоча варто зазначити, що італійський уряд усе одно резервував ці кошти у щорічних бюджетах і депонував на відповідних банківських рахунках аж до 1929 року) й оголосив про добровільне ув'язнення в стінах ватиканського Апостольського палацу.

У нових історичних умовах Святий Престол активніше вдавався до конкордатного права, яке стало дієвим інструментом для захисту інтересів Вселенської Церкви і вірян-католиків у секулярних державах. Тому наступним етапом «римського питання» можна вважати підписані 1929 року Латеранські угоди, які були комплектом із трьох документів: політичного договору, власне конкордату й фінансової конвенції.

Політичний договір указував, що сторони визнали за необхідне забезпечити Святому Престолу фактичні та правові умови абсолютної незалежності у звершенні його високої місії та гарантувати незаперечний суверенітет у сфері міжнародних відносин. Для цього було створено нову державу — Ватикан, у якій Святий Престол мав абсолютну владу й суверенну юрисдикцію. Італійська держава також визнала за Святим Престолом право дипломатичного представництва, наслідком чого став дипломатичний обмін: акредитація італійського посла при Святому Престолі й папського нунція в Італії. Це означало юридичне й міжнародно-правове забезпечення морального авторитету, який римські папи зберігали навіть у часи вимушеного «ватиканського ув'язнення». Конкордат регламентував особливості стосунків між Церквою і державою на території Італії: зокрема, він звільняв представників Церкви від обов'язкової військової служби, а церковне майно — від податків. Італійська держава визнавала законність і правочинність церковного шлюбу. Нарешті, фінансова конвенція передбачала ліквідацію боргів Святого Престолу Італії та зобов'язувала Італію виплатити компенсацію за анексовані території колишньої Папської держави — стародавній «патримоній святого Петра».

Нині під конкордатом (у вузькому сенсі) розуміють двосторонню угоду, яка відповідно до норм міжнародного права регулює всю сукупність відносин між державою і Католицькою Церквою в окремій країні. За всю історію цієї моделі було підписано близько 370 договорів із різними державами, кількадесят із них — за час понтифікату Йоана Павла II. Щоправда, в останні десятиліття Святий Престол підписав класичний конкордат лише 1993 року, з Польщею; решта — це скоріш двосторонні договори, які регулюють окремі аспекти відносин. Конкордатні угоди можливі не тільки з католицькими (чи навіть традиційно християнськими) країнами: наприклад, 1993 року було підписано основний договір із державою Ізраїль.

Чи актуальні конкордати нині?

У численних сучасних дослідженнях подане хибне твердження, що конкордат — це суто міжнародний договір між національним урядом і Святим Престолом. Проте конкордати функціонують не лише в системі канонічного права й регулюють не тільки відносини між державами та Католицькою Церквою. Це не якась окрема форма міжнародної угоди, а особливий тип договорів публічно-правового характеру, який укладають дві автономні й умовно суверенні сторони, беручи на себе взаємні договірні зобов'язання й поступаючись частиною автономності, щоб забезпечити свої права.

Конкордати й конкордатні угоди — це повноцінний, універсальний інструмент договірного

регулювання правовідносин. Зокрема, відомі приклади квазіконкордатів між грузинською державою і Грузинською Апостольською Автокефальною Православною Церквою, а також угоди про співпрацю між Республікою Білорусь і Білоруською Православною Церквою. Але такий тип угод застосовують не тільки в релігійній сфері — приміром, він поширений у фінансовому, господарському, муніципальному й конституційному праві Великої Британії: там нікого не здивує конкордат, укладений між урядом Її Величності та якоюсь сільською радою щодо окремих питань організації в цій місцевості системи охорони здоров'я.

Та повернімося до угод зі Святим Престолом. Зміст кожної з них індивідуальний, хоча можна говорити про багато спільних рис. Конкордати часто місять норми щодо визнання за помісною Католицькою Церквою юридичної правосуб'єктності й інкорпорацію в такий спосіб норм канонічного права до національної правової системи. Окремі статті можуть передбачати права вірян на вільне відправлення культу, на одержання релігійної або духовної освіти, на визнання церковних шлюбів нарівні зі світськими тощо. Конкордат може розв'язати навіть проблему потрактування богословської освіти на державному рівні, якщо в ньому прописано, що Святий Престол і держава взаємно визнають дипломи одне одного. Одне слово, конкордатні угоди стали дієвим способом повернення релігійним організаціям особливої публічно-правової ролі.

На жаль, конкордату з Україною наразі не існує, навіть питання про договір такого типу не стоїть — хоча на рівні права перешкод для нього немає. Ба більше, законодавство про свободу совісті та релігійні організації містить прямі вказівки на можливість договірного врегулювання відносин між державою і релігійними центрами, як закордонними, так і тими, що містяться в Україні. Конкордати не порушують ані принципу нейтральності, ані принципу світськості.

Текст створено за підтримки проєкту Оксфордського університету «Нові горизонти науки й релігії у Східній Європі», профінансованого фондом Джона Темплтона (The John Templeton Foundation). Думки, висловлені в тексті, належать авторові й не обов'язково збігаються з поглядами фонду.